

Wstęp

Tematem niniejszego opracowania jest analiza dyskursów dotyczących apostazji, a więc sposobów oraz środków językowo-komunikacyjnych, za pomocą których zjawisko to jest przedstawiane w polskich tekstach publicystycznych, jak również refleksji nad tym, jak o doświadczeniu apostazji mówią sami apostaci. Publikacja stanowi uzupełnienie i zarazem kontynuację rozważań podjętych przeze mnie w publikacji *Odchodząc od wierzeń: analiza narracyjna dyskursu o apostazji* (2023), w której przedstawiam, między innymi, kontekst funkcjonowania Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce (dalej: Kościół), wyzwania wynikające z procesów sekularyzacyjnych, rosnącej różnorodności światopoglądowej oraz tło społeczno-polityczne apostazji. W książce prezentuję również stosunek tego Kościoła do liberalizmu, uwzględniając napięcia między tradycyjnymi wartościami religijnymi a postawami liberalnymi w debacie publicznej. W tym kontekście omawiam też dane statystyczne dotyczące spadającej liczby osób, które aktywnie uczestniczą w obrzędach religijnych Kościoła (Grabowska 2023).

W Polsce procesy sekularyzacyjne są coraz bardziej zauważalne i przyjmują zróżnicowane formy. Choć nadal większość społeczeństwa formalnie należy do Kościoła, odsetek osób deklarujących przynależność do niego systematycznie spada. Przykładowo, wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2021 r. wskazują, że 71,3% obywateli zadeklarowało przynależność do wyznania rzymskokatolickiego. Odsetek ten był zdecydowanie niższy niż w 2011 r., kiedy to 87% ogółu populacji potwierdziło przynależność do Kościoła (Sitnicka 2023).

Regularnie spada również liczba osób uczestniczących w nabożeństwach kościelnych oraz tych, którzy przyjmują komunię świętą. Dla zobrazowania trendu warto przywołać dane liczbowe. W 1990 r. odsetek uczestników mszy

świętych wynosił 50,3%, natomiast w 2021 r. już tylko 28,3% (Sitnicka 2023). Zdaniem socjolożki Mirosławy Grabowskiej zmiany w obrębie polskiego katolicyzmu dotyczą w głównej mierze praktyk religijnych w grupie osób najbardziej wykształconych, zamieszkujących największe polskie miasta. Innym motorem zmian jest najmłodsze pokolenie, zwłaszcza osoby urodzone w 1997 r. i później (Onet 2023b).

Bardziej zniuansowane spojrzenie na procesy sekularyzacyjne przynosi współczesna socjologia religii, zgodnie z którą sekularyzacja nie oznacza prostego zaniku religii, lecz raczej jej transformację strukturalną, społeczno-kulturową i osobistą. Luckmann (2023) czy Tischannen (1991) w swoich badaniach zauważają, że religia ulega przesunięciu ze sfery instytucjonalnej do prywatnej oraz że przekształca się jej funkcja społeczna. Bruce (1999, 2002) z kolei podkreśla, że stopień sekularyzacji zależy od lokalnych uwarunkowań kulturowych i historycznych. W polskiej literaturze oraz badaniach empirycznych (Szauer 2025) obserwuje się analogiczne zjawiska – religijność formalna i uczestnictwo w praktykach spadają, ale nabierają znaczenia indywidualizacja i prywatyzacja religii. Bycie niereligijnym (*nonreligious*) staje się alternatywnym źródłem znaczeń, moralności oraz tożsamości w postkatolickim społeczeństwie. Różnice regionalne i pokoleniowe wskazują na istnienie modelu hybrydowego sekularyzacji, w którym zachowania religijne mogą współistnieć z dystansem wobec instytucji kościelnych, co układa się w kontinuum między religijnością a niereligijnością. Proces ten nie prowadzi do całkowitego zaniku religii, lecz do zmian w jej roli społecznej i osobistej, w obrębie których niereligijność staje się alternatywnym źródłem znaczeń i tożsamości w społeczeństwie postkatolickim (Szauer 2025).

Procesy sekularyzacyjne w Polsce stanowią ważne tło dla zjawiska apostazji, która z jednej strony jawi się jako indywidualny wybór światopoglądowy, a z drugiej jako konsekwencja szerszych przemian społeczno-kulturowych. Wśród najczęściej podawanych przyczyn odejścia z Kościoła, zdaniem Szauera (2025), należy wymienić rozczarowanie instytucją Kościoła (58%), niezgoda z nauczaniem Kościoła (52%), brak osobistego doświadczenia religijnego (39%) oraz krytyka politycznego zaangażowania duchownych (33%).

Termin „apostazja” odnosi się do oficjalnego wystąpienia z Kościoła – w analizowanym przypadku z Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce.

Zagadnienie to od wielu lat wzbudza żywe zainteresowanie opinii publicznej, w tym autorów reprezentujących zarówno media liberalne, jak i konserwatywne. Temat apostazji obecny jest również w przestrzeni mediów społecznościowych, takich jak Facebook.

Procedura apostazji została sformalizowana w Dekrecie Konferencji Episkopatu Polski z 2015 r. (Dekret 2015). Osoba pragnąca opuścić Kościół zobowiązana jest do złożenia w swojej parafii, w obecności proboszcza, pisemnego aktu woli rezygnacji z członkostwa w Kościele. Dokument ten musi zawierać uzasadnienie, oświadczenie o dobrowolności decyzji oraz potwierdzenie świadomości jej konsekwencji. Proboszcz ma obowiązek przeprowadzenia rozmowy duszpasterskiej, w ramach której podejmuje próbę odwiedzenia osoby od tej decyzji (Grabowska 2023).

W zaproponowanym ujęciu analitycznym zasadnicze znaczenie przypisuję podejściu narracyjno-dyskursywnemu. W tekstach publicystycznych apostazja jest ukazana z różnych perspektyw: autorzy poświęcają wiele uwagi zarówno jej przyczynom, jak i formalnej procedurze oraz trudnościom – natury instytucjonalnej i emocjonalnej – wynikającym z rezygnacji z przynależności do Kościoła. W tekstach publikowanych w mediach o profilu liberalno-lewicowym dominują narracje biograficzne osób, które zdecydowały się na apostazję, często ujawniających swoje dane osobowe. Natomiast media o orientacji konserwatywnej nierzadko wyrażają niepokój i krytykę wobec tego zjawiska, jednoznacznie stając w obronie pozycji Kościoła w polskim społeczeństwie.

Nadrzędnym celem tego opracowania jest przeprowadzenie analizy językoznawczej dyskursów publicystycznych oraz narracji biograficznych dotyczących apostazji w Polsce. Zasadniczymi komponentami teoretyczno-metodologicznymi zastosowanymi tutaj są krytyczna analiza dyskursu (KAD) oraz analiza narracyjna, dzięki którym możliwe stało się uchwycenie zarówno strukturalnych, jak i znaczeniowych mechanizmów kształtowania przekazu. Oryginalność badania polega na połączeniu odmiennych gatunków wypowiedzi, a także różnych rejestrów komunikacyjnych¹ – medialnego

¹ Rejestr językowy/komunikacyjny rozumiem jako funkcjonalną dyferencję wypowiedzi, jako wariant dyskursu, który jest zależny od tematu i sytuacji (Dubisz 2018).

i osobistego – oraz na wskazaniu, w jaki sposób dyskurs, z jednej strony, staje się narzędziem ekspresji oporu, a z drugiej – uległości i obrony *status quo* w przypadku publicystyki prawicowo-konserwatywnej, negocjowania tożsamości i redefinicji relacji jednostki z instytucją Kościoła. W badaniu podejmuję refleksję nad zmieniającą się rolą katolicyzmu w polskim społeczeństwie. Wiodący wątek stanowi pokazanie dynamiki dyskursów na temat apostazji w społeczeństwie polskim.

Punktem wyjścia tego opracowania jest założenie, że niezależnie od tego, czy dany tytuł prasowy *explicite* określa swój profil ideowo-programowy, czy też nie, wyraźnie widoczne jest profilowanie aksjologiczno-światopoglądowe nadawcy (por. Szkudlarek-Śmiechowicz 2016). Na tym tle szczególnie interesujące wydaje się zestawienie analiz materiałów pochodzących z wywiadów biograficznych z dyskursem medialnym oraz próba odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu narracje biograficzne korespondują z dominującymi w przestrzeni publicznej ujęciami apostazji, a w jakim stanowią od nich odejście.

Za pomocą analizy porównawczej dyskursów medialnych i narracji biograficznych ukazuję wielowymiarowy obraz społecznego konstruowania rzeczywistości wokół apostazji oraz różnice między jej opisem zewnętrznym a subiektywnym przeżywaniem. Z perspektywy językoznawczej badanie to pozwala na identyfikację podobieństw i różnic w dyskursywnym kształtowaniu opowieści o apostazji, zwłaszcza w kontekście zastosowanych strategii perswazyjno-retorycznych. Poprzez tę analizę porównawczą ujawniam również wpływ gatunku tekstu na sposób prezentowania danego zjawiska. Ponadto badanie umożliwia uchwycenie zmiany w językowym obrazie apostazji – zarówno w wymiarze medialnym, zależnym od zmieniającego się kontekstu społeczno-politycznego, jak i w indywidualnych narracjach byłych członków Kościoła.

W podejściu krytycznym do dyskursu szczególną uwagę poświęca się sposobowi, w jaki język oraz struktury tekstowe nie tylko odzwierciedlają, lecz także współtworzą i utrwalają relacje władzy i dominujących ideologii w społeczeństwie (Fairclough 1989, 2003). Istotnym aspektem KAD jest także refleksja nad potencjałem dyskursu w zakresie inicjowania przemian społecznych oraz nad jego relacjami z innymi typami dyskursu w określonym kontekście kulturowym (Fairclough 1992).

W analizach narracyjnych skupiam się na schematach narracyjnych oraz funkcjach wypowiedzi. Pozwala to uchwycić momenty, w których wypowiedzi ujawniają język emocji, poczucie sprawczości lub pragmatyzm.

Oba korpusy – teksty publicystyczne i wywiady – poddałam w dalszej kolejności analizie ilościowej. Jej celem było wyodrębnienie słów kluczowych, np. „apostazja”, „Kościół”, „religia” czy „wiara”, zbadanie częstotliwości ich występowania oraz kontekstów użycia. W tym celu zastosowałam program *Voyant Tools*, który pozwala analizować wystąpienia słowa lub rdzenia w kontekście czy rozkład danego słowa pomiędzy dokumentami (Sinclair i Rockwell 2016). Program *AntConc* wykorzystałam do analizy kolokacji słów kluczowych (wersja 4.3.1, Anthony 2023). Dodatkowo, przeprowadziłam analizę konkordancji z użyciem programu *Sketch Engine* (Kilgarrieff i in. 2014), aby ustalić ideologiczne nacechowanie poszczególnych lematów i ich funkcjonowanie w określonych kontekstach.

Voyant Tools wybrałam ze względu na jego interaktywny i wizualny charakter, który pozwala stosunkowo szybko zidentyfikować dominujące w korpusie tematy, motywy i częstotliwość występowania poszczególnych słów. Ponadto program ten pozwala na większą stabilność i możliwość pracy z większymi korpusami danych. *Sketch Engine* z kolei oferuje zaawansowane możliwości korpusowe, które umożliwiają dokładniejszą analizę językową. Narzędzie pozwala badać słowa kluczowe, kolokacje, profile gramatyczne oraz porównywanie danych z innymi korpusami referencyjnymi.

Analizie poddałam teksty opublikowane w latach 2008–2024 w takich tytułach, jak: *Newsweek*, *Polityka*, *Tygodnik Powszechny*, *Gazeta Polska*, *Sieci*, *Do Rzeczy*, *Krytyka Polityczna*, *Gazeta Wyborcza*, *Duży Format*, *Wysokie Obcasy*, *Wyborcza.biz*, *Onet*, *Aleteia*, *OKO.press*, *Polonia Christiana* oraz *Prawo.pl*. Wymienione źródła reprezentują szerokie spektrum ideologiczne – od mediów konserwatywnych o wyraźnym prokatolickim nachyleniu, po media o profilu liberalno-lewicowym. Najwięcej materiałów poświęconych apostazji ukazało się w tygodniku *Polityka* oraz na portalu *Onet*.

Materiał empiryczny obejmuje również 35 indywidualnych wywiadów pogłębionych o charakterze biograficznym, przeprowadzonych z osobami w wieku 18–50+ (19 kobiet i 16 mężczyzn), które w 2020 r. były członkami

grupy na Facebooku *Apostazja 2020*. Uczestnicy, po dokonaniu apostazji, dzielili się swoimi doświadczeniami w grupie, co umożliwiło nawiązanie kontaktu i przeprowadzenie wywiadów.

Zastosowane podejścia analityczne – krytyczna analiza dyskursu oraz analiza narracyjna – umożliwiły identyfikację różnic między dyskursami medialnymi a narracjami indywidualnymi. Analiza ta umożliwiła mi wskazanie ideologicznych ram opowieści o apostazji, ich recepcji społecznej oraz potencjału transformacyjnego. Pozwoliła również na określenie rozbieżności ilościowych w przekazach i możliwych ich interpretacji. W szerszym ujęciu stwarza to warunki do zbadania dynamiki społeczno-kulturowej, czyli sposobów, w jakie apostazja postrzegana jest w różnych segmentach społeczeństwa oraz związanych z nią wartości i norm.